CAPITOLUL IV
MEDIUL PAULINIC

I. – *Tars*. – Şcolile sale şi strălucirea acestora. – *Educaţia intelectuală a lui Paul.* – Cum devine apostol al lui Isus Christos. – Temperamentul său. – În ce măsură este el original. – Elementele doctrinei sale: importanţa problemei.

II. – *Zeii mîntuitori ai Orientului elenistic*. – Prin ce se aseamănă şi cum se combină ei. – Mitul morţii şi al învierii lor anuale. – Originea şi sensul său prim. – Aplicaţie la Mithra, Osiris, Tamuz, Adonis. – Drama vieţii şi morţii zeului.

III. – *Interpretarea metafizică a acestor povestiri divine*: ele simbolizează misterul destinului uman. – Necesitatea, pentru om, de a se asocia la destinul zeului salvator spre a dobîndi viaţa veşnică. Cum se operează această asociere. – Botezul de sînge şi masa de comuniune: *tauroboliul* şi banchetul la masa zeului. – Actul de a-l mînca pe zeu. – Asemănarea acestor rituri cu Botezul şi Euharistia creştinismului. – Soteriologia misteriilor şi soteriologia lui Paul.

IV. – *A cunoscut Paul misteriile?* – Religia din Tars: Baal-Tarz şi Sandan. – Alte misterii. – Ipoteze şi verosimilităţi. – Influenţe religioase suferite de Paul la Tars. – Influenţe filosofice. – Caracteristici ale iudaismului din Tars. – Paul este bine pregătit pentru rolul său de apostol al creştinismului la străini prin tripla sa calitate de grec, de evreu şi de roman.

I

L-am amintit deja pe sfîntul Paul. El a văzut lumina zilei într-o familie de evrei stabilită la Tars, în Cilicia. Era un oraş animat, situat la capătul cheilor ciliciene, pe unde se cobora de pe platoul Asiei Mici în Siria, şi la întretăierea unor importante drumuri comerciale, care îi aduceau totodată ideile şi influenţele Greciei şi Italiei, ale Frigiei şi ale Capadociei, ale Siriei şi ale Ciprului, ale Feniciei şi ale Egiptului[63]. În ciuda unei destul de recente

[63] Privitor la Tars, analizat din punctul de vedere care ne interesează aici, se pot consulta, în special, un capitol din cartea lui Ramsay, *The Cities of St. Paul*, Londra, 1907, p. 85-244 şi studiul lui Böhlig, *Die Geisteskultur vom Tarsos im augustinischen Zeitalter*, Göttingen, 1913.În ceea ce priveşte religia, adăugăm Frazer, *Adonis, Attis, Osiris*, Londra, 1914, cap. VI, 22, 1 şi 3, p. 117 şi urm. Din păcate, aceşti autori au fost adesea obligaţi să se mulţumească cu indicii mărunte, cu prezumţii şi date cu caracter verosimil, întrucît documentele de care dispuneau erau puţine la număr şi puţin explicite. Vechiul oraş zace între 6 şi 7 metri de sedimente tasate de fluviul Cydnus, oraşul modern fiind construit deasupra. Din acest motiv, săpăturile de amploare încă rămîn de făcut. Nu dispunem decît

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

tentative a regilor Siriei şi mai ales a lui Antioh Epifanul (în anul 171), de a-l eleniza, Tars rămase un oraş oriental, cel puţin prin credinţele sale dominante. El deţinea, însă, înfloritoare şcoli greceşti şi, după cum vom arăta, o Universitate care, după mărturia lui Strabon, avea o bună reputaţie în lumea greco-romană, mai ales în ceea ce priveşte studiile filosofice.

Profesorii care conduceau aceste şcoli erau legaţi de doctrina stoică şi se pare că nu se mulţumeau să pătrundă de învăţăturile acesteia doar pe elevii care le urmau cursurile. Ei îi răspîndeau principiile esenţiale, afirmaţiile directoare, formulele cele mai frapante prin spiritul lor, într-o veritabilă propagandă adaptată pentru a fi înţeleasă de popor. Astfel se explică faptul –foarte important pentru noi– că, fără a fi frecventat Universitatea din oraşul său natal şi fără să fi studiat filosofia stoică, dar trăindu-şi anii tinereţii sale în acest mediu elenizat din punct de vedere intelectual de către filosofii care erau totodată şi retori, Paul nu ignoră nici locurile comune ale stoicismului, nici procedeele curente ale retoricii greceşti.

Faptele Apostolilor (22, 3) ar vrea să ne facă să credem că el a fost crescut la Ierusalim „la picioarele lui Gamaliel”[64], adică într-una din cele mai celebre şcoli rabinice din acea vreme. Fireşte că ne este imposibil să afirmăm că nu ar fi adevărat, însă, oricum, acest lucru rămîne neverosimil deoarece nu se poate nicicum înţelege că un elev al rabinilor Palestinei ar fi putut să-şi conteste şi să-şi renege profesorii –aşa cum a făcut Paul apoi– şi să exprime atît de perfect spiritul evreiesc care ni se arată a fi cel al sinagogilor eleniste[65].

Ceea ce pare probabil este că, într-adevăr, el a primit o solidă instrucţie „în Lege”, că el a urmat un învăţămînt religios dus pînă departe, dar nu la

---

de cîteva monede, de interpretări adeseori ipotetice, de cîteva inscripţii şi de cîteva texte ale geografului Strabon (mort în 20?) şi ale retorului Dion Chrysostomul (mort în 117). (n.a.)

[64] Gamaliel cel bătrîn, nepot al lui Hillel cel bătrîn, fariseu şi doctor în Lege, conducător al Sanhedrinului pînă la jumătatea secolului I e.n., a fost unul dintre cei mai mari învăţători ai religiei iudaice. În *Faptele Apostolilor* (5, 34-39) vorbeşte împotriva uciderii apostolilor, argumentînd că dacă lucrarea acestora este omenească, va dispărea de la sine, dacă este de la Dumnezeu, nu poate fi distrusă de om. (n.trad.)

[65] Asupra acestei chestiuni importante, vezi C.G. Montefiore, *Judaism and St. Paul*, Londra, 1914. (n.a.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

Ierusalim. Doctori evrei nu existau doar în Palestina. Ştim că aceştia existau şi în Alexandria, de asemenea în Antiohia, puternica metropolă a Siriei şi putem crede că aici şi-a completat Paul studiile.

Născut pe pământ elen, vorbind şi scriind greaca, provenind dintr-o familie bine aşezată –deoarece era cetățean roman, calitate pe care o avea de la tatăl său–, el era admirabil pregătit pentru a cuprinde şi înțelege aspirațiile religioase ale evreilor din străinătate –care credeau în Isus după cum credea şi el însuşi– şi ale prozeliților lor. La început deosebit de ostil creştinilor, el a intrat în rîndurile lor în urma unei crize, despre care, deocamdată, voi spune că era deznodământul unui lung şi obscur travaliu interior. Această etapă se încheie cu o viziune decisivă: el era convins că într-o zi, pe cînd se deplasa la Damasc, l-a văzut sau auzit pe Christos glorificat, şi că a primit de la acesta demnitatea de apostol[66]. Trebuie adăugat că nu-l cunoscuse pe Isus în timpul vieții sale, şi că reflecțiile pe care le putea face asupra persoanei acestuia şi a învățăturii sale nu erau limitate –precum acelea ale celor doisprezece– de amintiri reale. Să adăugăm că avea un suflet înflăcărat şi mistic, un spirit dialectic şi, în acelaşi timp, un simț practic foarte ascuțit, o energie suficient de neîmblînzită încît să facă să-i fie acceptată misiunea şi a-şi impune ideile.

Originalitatea acestor idei pare mare atunci cînd le comparăm cu cele în care este cuprinsă credința celor doisprezece, chiar după primele sale augmentări, şi ajunge, pentru a ne convinge de aceasta, să recitim de la un capăt la altul primele capitole ale *Faptelor* şi ale *Epistolei către romani*. Totuşi, trebuie să rămînem atenți pentru a nu ceda vreunei iluzii. Cu siguranță, geniul religios al lui Paul nu este de contestat. Cu toate acestea, după cum în opera lui Philon din Alexandria se concentrează eforturile unei speculații evreieşti anterioare lui, în acelaşi fel, în gîndirea lui Paul se organizează idei şi sentimente care nu toate apar din inițiativa sa, şi pe care el are meritul doar de a le exprima pentru noi. Un studiu atent al marilor

[66] Autorul se referă la întîmplarea pe care o cunoaştem din *Fapte*, 9, 3-19, repovestită de însuşi Paul în *Fapte*, 22, 6-16 şi *Fapte*, 26, 12-18, cînd, deşi era însoțit, a avut o viziune individuală, precum în *Daniel*, 10, 7. (n.trad.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

epistole paulinice[67] dezvăluie o combinație, la prima vedere singulară și îndrăzneață, de afirmații fundamentale ale credinței celor doisprezece, de idei evreiești –unele direct împrumutate din Vechiul Testament, altele ivite din considerații religioase mult mai recente–, de concepții familiare mediului elenistic păgîn, de amintiri evanghelice și de mituri orientale.

Vom insista asupra acestei chestiuni deoarece atingem astfel problema cea mai gravă pe care o pune istoria credințelor creștine, aceea a transformării misiunii lui Isus, așa cum am definit-o, în religie a Salvării universale.

II

La o primă privire aruncată asupra vieții religioase a Orientului asiat, de la Marea Egee pînă în Mesopotamia, observăm că, la începutul erei noastre, primul loc este deținut aici de un anumit număr de divinități care seamănă mult între ele, atît de mult încît se confundă uneori: în Frigia, Attis, în Siria, Adonis[68], în Fenicia, Melkart[69], în Mesopotamia, Tamuz[70] și Marduk[71], în

[67] Mă refer la *Gal.*, *1* și *2Cor.*, *Rom.*, pe care, în cvasiunanimitatea lor, criticii le consideră astăzi esențialmente autentice. (n.a.)

[68] *Adonis* este un nume de origine semitică (variație pentru *Adonai* 'stăpîn'). În forma sa siriană, acest zeu este înrudit cu cipriotul Gauas, egipteanul Osiris, semiticul Tammuz și Baal Hadad, cu frigianul Attis, toți fiind zei vegetali, care mor și reînvie, celebrați în medii feminine. La greci, este asociat cu Afrodita, care s-a îndrăgostit de el și care îl încredințează Persephonei, spre a-l adăposti. Aceasta din urmă, însă, refuză să îl dea înapoi. Fiind chemat să arbitreze conflictul, Zeus hotărăște ca zeițele să îl împartă, astfel încît Adonis ajunge să petreacă o treime de an cu Persephona, și două treimi de an cu Afrodita. Adonis a fost ucis de un taur sălbatic trimis de Artemis, invidioasă pe abilitățile de vînător ale acestuia, de către Ares, gelos pe faptul că era iubit de Afrodita, de către Apollo, al cărui fiu, Erymanthus, fusese orbit de Afrodita. Adonis moare în brațele Afroditei. (n.trad.)

[69] Melkart, însemnînd 'zeul orașului', este numele unui zeu fenician, patron al Tyrului, dar cunoscut și venerat din Fenicia pînă în Hispania, inclusiv în Israel (desigur, aici, într-o perioadă de idolatrie). Grecii îl identificau cu Herakles, între viața și întîmplările celor doi fiind numeroase similitudini. De asemenea, există similitudini între aceștia și Sandan, un zeu local din Tars. Precum în cazul altor asemenea zei, atributele sale au cunoscut transformări, din zeu maritim sau subpămîntean devenind zeu solar, și păstrîndu-și unele din vechile atribute. (n.trad.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

Egipt, Osiris[72], pe pământ grec, Dionysos, pentru a nu vorbi decît despre cele mai importante. Încă ar mai trebui numit şi zeul persan Mithra[73], care atunci îşi începe aventura în imperiul roman[74]. Oamenii care circulă dintr-o țară într-alta îşi duc cu ei credințele şi le implantează cu uşurință în afara țării lor, pentru că, în această parte a Asiei, ei întîlnesc la tot pasul preocupări religioase analoage cu ale lor –care sînt exprimate prin mituri de acelaşi gen– şi îşi caută satisfacția în rituri strîns înrudite. Nu este probabil ca, la propriu, mituri şi rituri să decurgă unele din altele, la origine, însă, ele se aseamănă deoarece provin din acelaşi fond de idei şi dorințe. Însăşi înrudirea lor a favorizat numeroase schimburi între realizările lor originale

[70] Numele unei zeități sumeriene a vegetației şi hranei, cunoscută şi adorată de către akkadieni, asirieni, evrei şi arabi. Sensul cuvîntului este 'fiul credincios al Zeului'. Fiind o zeitate a vegetației, ciclul său de viață este legat de solstiții şi are atît o viață pămînteană, cît şi una subpămînteană. În unele poeme, Tamuz sau Dumuzi este păstor, iar iubita sa Inanna (Ishtar) îl jeleşte şi îl caută în lumea subpămînteană. (n.trad.)

[71] Zeu babilonian cu multiple atribute, originare sau dobîndite, precum: vegetația, apa, magia, judecata. Pe măsură ce cîştigă teren şi devine tot mai venerat, dobîndeşte şi o ascendență privilegiată (fiu al lui Ea şi Damkina) şi preia atribute ale unor zeități de prim rang, precum Ea şi Enil, ajungînd zeu suprem. (n.trad.)

[72] Fiu al lui Geb, zeul egiptean al pămîntului şi al lui Nut, zeița cerului, Osiris este zeul subpămîntean al morții şi al vieții de dincolo. Principalele sale atribute –alături de cel de judecător– se referă la renaşterea vegetației şi, în acelaşi chip, la inundațiile fertilizatoare ale Nilului. Grație acestor atribute, la care se adăugau cele de stăpîn al iubirii, al veşnicului început şi al tinereții, faraonii –care erau asociați cu Osiris– dobîndeau, prin imitație, capacitatea de a învia din morți şi de a trăi o viață eternă şi fericită. Mai tîrziu, privilegiul acesta s-a extins şi la oamenii de rînd, dacă îndeplineau anumite ritualuri. (n.trad.)

[73] Zeitate solară iraniană a pactului şi promisiunii, judecător divin, gardian al adevărului, Mithra este custode şi păstor al legăturilor şi jurămintelor, dar şi al turmelor de cornute. (n.trad.)

[74] Cf. F. Cumont, *Les religions orientales dans l'Empire romain*; M. Brückner, *Der sterbende und auferstehende Gottheiland in den orientalischen Religionen und ihr Verhältnis zum Christentum*, Tübingen, 1908; A. Loisy, *Religions nationales et Cultes de mystères* în „Revue d'histoire et de littérature religieuses", ianuarie, 1913; A. Loisy, *Les mystères païens et le Mystère chrétien*, Paris, 1919; S.J. Case, *The evolution of early Christianity*, Chicago, 1914, cap. IX; P. Wendland, *Die hellenistich-römische Kultur*, Tübingen, 1912, p. 163 şi urm. (n.a.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

–prin copenetranță reciproc-activă–, iar aceste schimburi au sfîrşit prin a le da trăsături de rudenie foarte frapante. Totuşi, subzistă notabile diferențe între povestirile divine care par a le susține. Acest amestec de religii, numit *sincretism* oriental, tinde să degaje –din detaliul confuz al credințelor şi practicilor pe care le combină– un anumit număr de reprezentări esențiale şi de rituri primordiale. Acestea se observă mai întîi în oricare dintre cultele pe care tocmai le-am enumerat şi, de fapt, acestea sînt cele care sfîrşesc prin a constitui, în mod clar, rațiunea de a fi a celorlalte, care este de a le oferi oamenilor o credință şi o metodă pentru a-şi asigura o fericită nemurire.

Trăsătura cea mai frapantă a istoriei mitologice a acestor zei, este că se crede despre ei că mor într-o anumită perioadă a anului spre a reînvia curînd. În felul acesta, sufletele credincioşilor se umplu, mai întîi, de o durere profundă, apoi de o veselie delirantă. Se remarcă, de altfel că, în sine, aceştia nu sînt zei prea mari şi că, cel puțin la origine, cei mai mulți sînt foarte aproape de condiția umană, deoarece pier. Unii, precum Attis, un păstor, şi Adonis, un copil provenit din incest, sînt, de fapt oameni care au dobîndit caracter divin prin voința zeilor. Numai importanța funcției care pare a le fi atribuită în lume –în raport cu oamenii– îi ridică treptat cu mult deasupra condiției lor prime, ca divinități cu adevărat suverane. Vom vedea imediat cum se petrece acest lucru.

S-a discutat mult privitor la originea acestor zei, precum şi cu privire la principiul miturilor pe care ei le personifică. Astăzi nu se prea mai ezită decît între două explicații care, de altfel, nu se exclud reciproc. Succesiunea regulată a anotimpurilor –considerată fie în raport cu mersul aparent al soarelui, fie în raport cu vegetația– a dat naştere mitului zeului care moare la intrarea în iarnă pentru a renaşte la începutul primăverii. Deci, unii dintre zeii de care este vorba, la început au fost divinități astrale, alții divinități ale vegetației, ceea ce, prin urmare, a condus la confuzii destul de firești, care nu ne permit mereu să scoatem la lumină adevărata lor origine, ori caracterul prim al unuia sau altuia dintre ei.

În mod evident, Mithra este un zeu solar şi de aceea naşterea sa se plasează pe 25 decembrie, adică la solstițiul de iarnă. Osiris ne apare ca un zeu lunar, ceea ce se pare că nu era de la început. Tamuz, dimpotrivă, este

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

un zeu al vegetației; arșițele verii l-au ucis, iar primele suflări ale primăverii îl readuc la viață. La fel se întîmplă cu Adonis și, după cît se pare, cu majoritatea acestor zei care mor și reînvie. Raportul evident dintre viața soarelui și cea a pămîntului explică faptul că, în cele din urmă, ei au putut să se înfățișeze ca divinități solare. De altfel, cea mai mare parte dintre ei se arată a fi într-o relație strînsă cu o zeiță, mamă a zeilor, personificare a Pămîntului sau a Naturii fecunde, care îi naște sau care îi iubește cu dragoste. Astfel sînt Marea Mamă Cybele pentru Attis, Belti-Afrodita pentru Adonis, Ishtar pentru Tamuz, Isis pentru Osiris. Totodată, acesta este motivul pentru care acești zei sînt adorați în același timp cu zeițele lor și, practic, locuiesc la ele, în templul lor. Dacă problema naturii prime a uneia sau alteia dintre aceste divinități își păstrează importanța pentru istoricul religiilor, pe noi mai mult ne interesează reprezentarea și mai ales interpretarea mitului morții și a învierii respectivei divinități. De obicei, studiul sărbătorii zeului ne oferă cea mai limpede dintre informațiile pe care le putem obține. Această sărbătoare este o dramă care reprezintă, *stilizînd*, moartea și învierea zeului. Uneori este dublă în sensul că există două sărbători care se leagă de perioade caracteristice ale anului. În acest caz, unul din cele două episoade o ia înaintea celuilalt. Astfel, pentru Tamuz, principală pare a fi sărbătoarea morții sale, la solstițiul de vară; de asemenea pentru Adonis, atît de ușor de confundat cu Tamuz. Pentru Marduk, și pentru zeii în mod clar solari, în general, sărbătoarea triumfului lor sau a renașterii lor este cea principală. Uneori, dimpotrivă, cele două sărbători sînt reunite în una singură, care are loc fie primăvara, fie toamna, și în cursul căreia se începe prin a plînge moartea zeului și, imediat după aceea, se celebrează învierea sa. Astfel se petrec lucrurile în cazul lui Attis, în a doua jumătate a lunii martie, în vremea echinoxului de primăvară.

III

Ca urmare a dezvoltării sentimentului religios –lucru pe care îl putem doar constata deoarece explicarea sa, chiar în măsura redusă în care este posibilă, ne-ar duce prea departe de subiectul nostru–, acest mit al morții și învierii zeului a încetat să se prezinte doar ca o poveste dramatică și

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

emoționantă, ajungînd, în mod obişnuit, a fi interpretată ca expresie vizibilă a marelui mister al destinului uman. Pe pămînt, omul pare supus unor condiții de viață atît de mizerabile, iar existența sa –chiar fericită conform opiniei comune– îi pare atît de fragilă şi de scurtă, încît îi vine greu să creadă că ființa sa ar fi cu adevărat limitată în timp şi la aparențele ce-i cad sub simțuri. În consecință, pentru timpul nelimitat care urmează morții corporale, s-a imaginat o altă viață, preafericită şi fără sfîrşit, de care trebuie să se bucure sufletul, adică tot ceea ce-i scapă materiei. S-a considerat, însă, că el este incapabil de a merita această viață numai prin forțele sale, şi că, pentru a accede la ea, are nevoie de un intercesor, de un mediator divin, acesta fiind rolul cuvenit pe drept zeului care moare şi reînvie.

Şi iată cum se socotește că ar fi îndeplinită această misiune: zeul a suferit, după cum poate suferi omul, zeul moare, cum moare şi omul, însă el a învins suferința şi moartea, pentru că el a înviat, iar credincioşii săi simbolizează şi reînnoiesc într-o manieră oarecare, în fiecare an, drama existenței sale terestre. Ei mai cred că, din clipa învierii sale reale de odinioară, el se bucură de o viață prea fericită, în nemurire divină. Prin însăşi condiția umană, oamenii sînt uşor de asociat cu suferința şi moartea zeului, iar chestiunea mîntuirii duce pînă la capăt această asociere, implicînd, pentru toți deopotrivă, învierea şi viața de apoi, în nesfîrşită fericire. Soluția se află într-un fel de ficțiune rituală şi mistică, în care, printr-o serie de practici cultuale socotite eficace, credinciosul este conceput ca identificîndu-se cu zeul. El parcurge simbolic diversele etape ale probelor pe care zeul le-a traversat, iar această asimilare care-i transformă ființa îi garantează că şi el va fi precum zeul, că dincolo de aceste probe ale acestei vieți şi dincolo de moarte îl aşteaptă nemurirea. Destinul mîntuitorului divin –aceasta este calitatea pe care, murind şi reînviind, o dobîndeşte zeul– este, totodată, prototipul şi garanția destinului pe care-l va avea credinciosul. Un autor creştin din secolul al IV-lea, Firmicus Maternus[75], ne descrie o ceremonie nocturnă a cultului unuia dintre aceşti

[75] *De errore profan. relig.*, 22, 1. (n.a.)
Iulius Firmicus Maternus astrolog, jurist şi autor creştin, din vremea lui Constantin. Lucrarea citată cuprinde o prezentare analitică a multora dintre formulele şi riturile

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

zei ai mîntuirii: cei care asistă plîng pradă incertitudinii sorții care îi așteaptă în viitorul fără sfîrșit, în vreme ce un preot, trecînd prin fața fiecăruia dintre ei, îi unge pe gît cu un ulei sfînt murmurînd cuvintele sacramentale: „Aveți încredere, pentru că zeul este salvat veți avea și voi mîntuirea la capătul chinurilor voastre".

Nu știm bine în ce fel se petrecea, la modul material, această asimilare a credinciosului de către mîntuitor în cultele diverșilor zei ai redempțiunii, dar sîntem siguri că în toate aceste culte asimilarea constituia scopul anumitor rituri. Cel puțin două dintre acestea ne reține atenția în mod special: botezul sîngelui și cina comuniunii.

În cultul frigian al Cybelei și al lui Attis –dar nu exclusiv aici, pentru că se întîlnește în diverse alte culte asiate și în cel al lui Mithra–, le lua locul o ciudată ceremonie numită *tauroboliul*[76], care făcea parte din inițierile misterioase esențiale rezervate credincioșilor. În incinta templului era amenajată o fosă adîncă, în care cobora inițiatul, și era acoperită cu un grătar pe care se înjunghia ritualic un taur. Sîngele se scurgea în fosă și pacientul îl primea, încercînd să-și îmbăieze cu el toate părțile corpului. Odată terminat acest botez, organele genitale ale animalului sacrificat erau depuse într-un vas sacru, iar myst-ul trebuia să le aducă ofrandă zeiței, după care erau îngropate sub un altar comemorativ.

Cu siguranță că, la origine, aceste rituri neobișnuite nu se refereau la viața viitoare a inițiatului. Ele erau asociate forței Cybelei și celei a lui Attis care, se credea, conduceau natura, după cum riturile de inițiere dionisiacă, tot atît de ciudate în ochii noștri, erau considerate ca asociind bacanții și bacantele operei fecunde a lui Dionysos. La începutul perioadei creștine, însă, sub influențe greu de recunoscut și de precizat, se încheiase deja, după

misteriilor sau aflate în legătură cu acestea, precum și o diatribă la adresa cultelor orientale păgîne, fiind un îndemn adresat împăraților vremii de a stopa și interzice practicile și cultele necreștine. (n.trad.)

[76] Sau, alteori, *criobolul*, cînd victima era un țap (κριός). Ch. Hepding, *Attis, seine Mythen und sein Kult*, Giessen, 1903; Graillot, *Le culte de Cybèle, mère des Dieux, à Rome et dans l'Empire romain*, Paris, 1912, în special capitolul IV; Loisy, *Cybèle et Attis*, apud „Revue d'histoire et de littérature religieuse", iul., 1913. (n.a.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

toate aparențele, evoluția care transforma tauroboliul în mijloc eficace de a dobîndi preafericita nemurire. Şi iată cum se explica aceasta: fosa figurează împărăția morților, iar myst-ul, coborînd în ea, este considerat ca murind, taurul este Attis, iar sîngele său răspîndit este principiul vieții sale divine, care se răspîndeşte în afara sa; primindu-l, inițiatul îl absoarbe şi se pătrunde de el. Cînd iese din fosă el este *renăscut*[77] şi –precum în cazul unui copil care vine pe lume– i se dă lapte. El, însă, nu a renăscut ca om, cum era înainte. El l-a absorbit în esența sa pe zeu, şi, la rîndul său, a devenit *un* Attis fiind aclamat ca atare. Conform datelor istoriei divine –în care Attis apare ca amant al Cybelei–, el trebuie, aşadar, să meargă să se unească cu zeița. Ofranda organelor genitale ale taurului-Attis, căruia i s-a asimilat el însuşi, simbolizează această uniune, care se împlineşte mistic în camera nupțială a Marii Mame, după cum mutilarea taurului aminteşte de cea a lui Attis care, se spune, s-a emasculat sub un pin şi a murit.

Inițiatul este asigurat, cel puțin pentru un interval considerabil de timp[78], că va urma destinul lui Attis în ceea ce priveşte moartea inevitabilă şi învierea prea fericită, în viața de apoi cu zeii.

Această uniune salutară, obținută în virtutea inițierii, este reînnoită, sau cel puțin întărită, în mai multe culte ale acestor zei mîntuitori şi mijlocitori, de exemplu cel al Cybelei, al lui Mithra, ale Baalilor[79] sirieni, şi încă ale altora, prin mese sacre, la care credincioşii mănîncă împreună la masa zeului. Fără îndoială că acest banchet liturgic nu este, de cele mai multe ori, decît semnul fraternității myst-ilor şi un simplu simbol, însă „uneori se aşteaptă, de asemenea, alte efecte ale hrănirii în comun; se devorează carnea unui animal conceput ca divin şi se crede că astfel poate avea loc

[77] *Taurobolio criobolioque in aeternum renatus*, citim pe o inscripție tîrzie (secolul IV, după Isus Christos), dar care marchează destul de bine intenția supremă a sacrificiului taurobolic. (n.a.)

[78] Se pare că tauroboliul era reluat la capătul a douăzeci de ani; cel puțin aşa făceau spre sfîrşitul imperiului roman. (n.a.)

[79] În lumea semită, numele zeilor fiind mai degrabă interzise a se rosti, mai cu seamă în rîndul laicilor, Baal devine termen generic pentru 'zeu', sensul cuvîntului fiind 'domn, stăpîn'. El a fost folosit și pentru zei, dar și pentru conducători. (n.trad.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

identificarea cu zeul însuşi şi participarea la substanța şi calitățile sale" (Cumont)[80]. Din păcate, nu deținem decît foarte puține detalii asupra acestor mese sacre, asupra meniului lor şi asupra riturilor lor, deşi sensul lor nu lasă loc îndoielilor. Totuşi, ştim că în misteriile[81] lui Mithra există o ceremonie în care inițiatului i se prezintă pîine şi o cupă pronunțîndu-se – ne spune un apologet creştin din secolul al II-lea– „anumite formule pe care le ştiți sau le puteți afla"[82].

Textele ne mai spun că, în misteriile Cybelei şi ale lui Attis, inițiatul ia parte la o masă mistică la capătul căreia spune: „Am mîncat din ceea ce conținea tympanon-ul, am băut din ceea ce conținea cymbala: am devenit

[80] François Valéry Marie Cumont (1868-1947), istoric, arheolog, filolog şi epigrafist belgian, profesor la Universitatea din Gand, cercetător al religiilor antice păgîne, mai cu seamă al cultului lui Mithra. (n.trad.)

[81] De origine greacă, preluat în latină şi răspîndit apoi şi în alte limbi, termenul se referă la o doctrină şi/sau la un rit secret, inițiatul într-unul sau mai multe misterii *myst*-ul fiind, practic, membru al unei(or) secte cu un anumit grad de esoterism. Antichitatea a cunoscut o teologie civilă (în care cultul avea caracter etnic sau statal), una naturală (în care credințele derivau mai degrabă din raționamente şi speculații filosofice, devenind concepții asupra lumii) şi una mitică (în care credințele aveau fundamente mitice şi funcționau prin ritualizare). Misteriile intră în ultima categorie, aşa cum cultul împăratului sau iudaismul, de pildă, intră în prima, iar neoplatonismul sau unele ramuri ale gnozei în cea de-a doua. Dincolo de caracterul mai mult sau mai puțin secret, misteriile s-au diferențiat prin modul genuin de a relaționa unele concepții asupra funcționării şi relației Universului, Divinului şi a ființei umane cu anumite elemente de rit, şi a felului în care acestea reflectau interacțiunile lumii fizice cu cea spirituală. Majoritatea autorilor consideră că creştinismul a cunoscut o inflație generatoare de dimensiuni superioare prin absorbția (în rit şi dogme) de elemente ale misteriilor. Misteriile despre care ştim cîte ceva sînt: misteriile eleusine, dionisiace, orfice (în lumea elenică), şi cele dedicate Cybelei (Frigia), lui Isis (Egipt), lui Mithra (Persia), lui Sabazios (Tracia şi Frigia). Caracterul lor secret, dispariția lor (prin abandon şi uitare, dar şi prin asimilare) au făcut ca multe elemente ale acestora, de la concepte la practici, să ne rămînă necunoscute. În fapt, informațiile –puține, sumare, mult prea aluzive– care au dăinuit timpului şi factorilor menționați, abia ajung pentru a înțelege că antichitatea a cunoscut un astfel de fenomen. Prin faptul că, deja, aveau o vechime foarte mare, prin caracterul lor conservator, misteriile erau în măsură să ofere numeroase şi importante cunoştințe asupra mentalității şi spiritualității vechilor indoeuropeni şi a lumii central-orientale. (n.trad.)

[82] Iustin, I, *Apol.*, 66, 4. (n.a.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

myst-ul lui Attis". Tympanon-ul era instrumentul-atribut al Cybelei, cymbalul cel al lui Attis, şi putem crede că alimentele sacre care se depuneau în ele erau pîinea, probabil şi carnea peştilor sacri, şi vinul. În plus, dacă ne gîndim că Attis este în mod curent asimilat *grîului*, avem toate motivele să credem că comuniunea se stabileşte aici, nu pur şi simplu prin actul aşezării la masă şi al consumării alimentelor socotite a fi oferite de zeu fidelilor săi, ci prin actul *mîncării zeului însuşi* şi prin a se lăsa pătruns astfel de substanța sa mîntuitoare.

Nu credem că mai este nevoie să subliniem asemănările evidente ale acestor diferite rituri –chiar privite la nivel superficial– cu botezul şi euharistia creştinilor. Această asemănare nu a fost nicidecum respinsă de către Părinții Bisericii (din secolul I pînă în secolul al V-lea, de la sfîntul Paul la sfîntul Augustin, mărturiile se aglomerează, dovedindu-se că erau mirați), care, însă, o explicau în maniera lor: ei spuneau că Diavolul încercase să imite pe Christos şi că practicile Bisericii serviseră de model misteriilor. Astăzi nu se mai poate susține aşa ceva. Este foarte probabil ca, în unele cazuri, creştinismul să fi reacționat față de cultele păgîne care, ca şi acesta, erau preocupate de asigurarea mîntuirii eterne a oamenilor prin mijlocirea unei ființe divine. Miturile esențiale însă, ceremoniile liturgice principale, simbolurile şi riturile eficace ale acestor culte sînt anterioare naşterii creştinismului, iar în vremea în care trăia sfîntul Paul ele cunosc realizări cultuale foarte numeroase în lumea elenistică.

Nu trebuie uitat că nu este vorba doar despre nişte rituri. Este vorba despre o anumită reprezentare a destinului uman şi a mîntuirii, de religia-credință asociată Domnului divin, intermediar între om şi divinitatea supremă, şi care a consimțit să trăiască, să sufere ca un om, pentru ca omul, destul de apropiat de acesta, să şi-l asimileze, să se poată mîntui, asociindu-se destinului său. Tocmai în aceasta constă doctrina sfîntului Paul privitoare la misiunea şi la rolul Domnului Isus. Nici măcar elementul moral –dotat cu importanța pe care doctrina i-o acorda (aceasta recomandînd o viață nu doar pioasă, ci şi pură, demnă, caritabilă)– nu-i aparține ca trăsătură particulară, deoarece misteriile înseşi avuseseră exigențe de acelaşi ordin față de inițiații lor –chiar dacă într-o măsură redusă.

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

IV

Imediat, însă, apare întrebarea dacă Paul era în situația de a cunoaşte ideile esențiale şi riturile fundamentale ale misteriilor şi dacă putea suferi influența acestora[83].

Nu sîntem nicidecum foarte bine informați asupra vieții religioase a Tarsului, patria sa, în vremea în care a trăit el acolo, însă ştim că în Tars erau veneraţi cu deosebire doi zei: unul se numea *Baal-Tarz*, adică Domnul Tarsului, pe care grecii l-au asimilat lui Zeus, celălalt se numea *Sandan*, grecii asimilîndu-l lui Heracles.

După toate aparențele, primul este o veche divinitate rurală stăpînă peste fecunditatea pămîntului. Devenind urban şi confundîndu-se puțin cîte puțin cu Zeus, este ridicat în rang şi capătă aparența şi caracterul unui zeu celest, stăpîn al zeilor şi al oamenilor, situat atît de mult peste credincioşii săi încît le părea aproape inaccesibil.

Sandan, dimpotrivă, rămîne foarte apropiat oamenilor şi aproape tangibil. Din rarele documente pe care le avem asupra lui, din discuțiile şi ipotezele provocate de aceste documente, decurg cîteva certitudini utile. La origine, acest Sandan este, şi el, un zeu al fertilității şi, în sens mai larg, al vegetației. Anual, în onoarea sa se celebrează o sărbătoare în care el moare pe un rug şi se ridică la cer. Aşadar, acesta reprezintă în Tars ceea ce sînt Attis în Frigia, Adonis în Siria, Osiris în Egipt, Tamuz la Babilon şi alți zei analogi în alte părți. De asemenea, este foarte plauzibil ca, deja, el să fi împrumutat trăsături de la unul sau doi dintre aceştia.

Totuşi, a împrumutat de la aceştia ritualurile inițiatice misterioase şi învățătura ermetică a mîntuirii? Este el considerat mîntuitor? Aici există o dublă problemă, care nu poate fi încă rezolvată decît prin ipoteze. Nici un document nu ne vorbeşte în mod cert despre misteriile lui Sandan şi nu îl califică drept *Soter*. Dacă, însă, remarcăm că alți zei ai vegetației, murind şi

[83] Reitzenstein, *Die hellenistischen Mysterienreligionen*, Leipzig, 1910, în special p. 43 şi urm., 160 şi urm.; Loisy, apud „Revue d'histoire et de littérature religieuse", sept.-oct., 1913; contra: C. Clemen, *Der Einfluss des Mysterienreligionen auf das älteste Christentum*, Giessen, 1913, p. 23-61. (n.a.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

reînviind, îşi au misteriile lor şi sînt consideraţi de către credincioşii lor ca intermediari între divinitatea supremă şi oameni, ca intercesori şi mîntuitori, avem temei să credem că la fel se întîmplă şi cu Sandan. În rest, Sandan nu-i oferea lui Paul decît spectacolul anual al apoteozei zeului care moare, ceea ce, deja, este mult.

Existau şi alte culte cu misterii în Tarsul începutului erei creştine? Este probabil, în virtutea însăşi a poziţiei oraşului la încrucişarea drumurilor comerciale, pe unde, împreună cu oamenii, ideile şi credinţele circulau precum mărfurile. Ar fi imprudent, însă, a ne arăta prea siguri. Cu toate acestea, vecinătatea Frigiei şi a Siriei, raporturile constante cu Fenicia şi Egiptul, aproape impun convingerea că oamenii din Tars erau la curent cu spiritul misteriilor care înfloreau în aceste ţări diferite, cu principalele lor teme mitice, cu principalele lor speranţe, şi ale căror rituri conducătorii le practicau mai mult sau mai puţin, pentru avantajele lor. Lumea antică ne oferă spectacolul perpetuu al acestor schimbări pe teren religios.

De altfel, o altă constatare ne aduce încă o cvasi-certitudine în acest sens, şi anume că tendinţa *sincretistă* care amestecă, confundă sau combină zeii, pe care fizionomia sau funcţiunile lor îi apropie mai mult sau mai puţin, se manifestă în mod foarte clar, şi de foarte multă vreme, în Tars. Probabil că acesta este fenomenul cel mai vizibil şi cel mai stabil al vieţii religioase a oraşului. Or, noi ştim că misteriile se hrănesc din sincretism.

Pare verosimil, aşadar, dacă nu cumva neîndoios, că copilăria lui Paul s-a desfăşurat într-un mediu în întregime pătruns de această idee a mîntuirii obţinute prin mijlocirea sau intermedierea unui zeu care moare şi reînvie, şi al cărui destin este împărtăşit de către credincioşii săi asociindu-i-se, nu numai printr-o credinţă confesională de nezdruncinat, ci încă –şi aici am fi tentaţi să credem că mai ales– prin rituri simbolice şi puternice. Nu era deloc nevoie de a fi iniţiat pentru a cunoaşte aceste concepţii religioase şi realizările lor rituale, adică pentru a şti că existau şi ce reprezentau ele. Ceea ce avea în plus iniţiatul, nu era credinţa şi nici speranţa sa, ci augustul şi redutabilul mister care, credea el, îl transformase la nivelul fiinţei sale profunde.

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

De asemenea, în Tarsul acelor vremuri, nu era deloc necesar să fi mers la şcoala de filosofi pentru a spune cîte ceva asupra acestei învăţături. Sub Augustus, Tars este un oraş realmente guvernat de Universitatea sa, iar această circumstanţă are în ochii locuitorilor săi o importanţă particulară pentru tot ceea ce fac profesorii acestei Universităţi. Or, aceşti profesori par a fi mai mult filosofi stoici. Totul ne face să credem că mai mulţi dintre ei ţinuseră deja conferinţe de vulgarizare –ca nişte predici populare– în care transferaseră formulele lor morale esenţiale şi, de asemenea, un număr destul de mare din termenii tehnici ai acestora. Nu trebuie uitate aceste circumstanţe atunci cînd citim epistolele paulinice, în care găsim –în ceea ce priveşte fondul uneori, forma adeseori– urme ale influenţei stoice. Observîndu-le, s-a crezut odinioară că apostolul intrase în relaţii cu Seneca şi că purtase cu acesta o întreagă corespondenţă. Această candidă invenţie dă mult mai puţin seamă de faptul în cauză, pe care tocmai l-am amintit, privitor la importanţa şi caracteristicile vieţii filosofice din Tars. Paul a trăit într-un mediu în întregime pătruns de preocupările şi terminologia stoice. Acest al doilea exemplu al influenţei mediului în care a trăit în vremea copilăriei sale, cel puţin pînă la adolescenţă, îl luminează pe celălalt şi sfîrşeşte prin a ne face să înţelegem felul în care acest evreu din diaspora a putut, într-un mod aproape inconştient, să primească şi să fixeze în străfundul spiritului său reprezentări a căror fecunditate nu se va revela pentru el însuşi decît mult mai tîrziu.

Rămîne deschisă pentru noi încă o chestiune a cărei soluţie ne-ar aduce, poate, un element de informaţie foarte important în ceea ce priveşte obscuritatea pregătirii viitorului religios al lui Paul. Evreii din Tars erau cu toţii legalişti riguroşi sau, dimpotrivă, sinagogile lor se deschideau, mai mult sau mai puţin, influenţelor ambientului? Şi: nu exista aici nimeni care să se abandoneze acestui sincretism (despre care am vorbit mai înainte şi care, uneori, se pare că măcar tindea să transforme speranţa salvării mesianice naţionale în doctrină a mîntuirii)? Dacă lucrurile stăteau astfel –nu ştim, însă tind să cred că aşa ceva este verosimil–, nu pare deloc necesar să presupunem ca Paul să fi simpatizat cu aceşti evrei pervertiţi. De asemenea, în legătură cu ortodoxia primă pe care *Faptele* i-o atribuie lui şi familiei sale,

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

putem crede că el îi detesta, dar nu şi că i-a ignorat. El ştia ce credeau aceştia despre mîntuire şi despre mîntuitor, iar dacă am putea fi siguri că în tinereţe a dobîndit această impresie, este indubitabil că aici se află elementul esenţial sau germenele prim al evoluţiei sale.

Oricum ar sta lucrurile în acest ultim punct, rămîne, în orice caz, un adevăr faptul că, dacă Tars a dat naştere primului apostol al neamurilor, omului care a contribuit atît de mult la răspîndirea, în numele Domnului Isus, unei religii noi a mîntuirii, acest lucru nu constituie un hazard, ci o rezultantă.

Este de reţinut că, dintr-un alt punct de vedere –cel al aptitudinilor sale generale pentru o operă de propagandă în lumea greco-romană, în favoarea unei doctrine evreieşti–, el se afla într-o situaţie excepţional de avantajoasă, deoarece combina în sine tripla calitate de grec, de evreu şi de roman.

Cînd spun că este grec, înţeleg că, împreună cu aerul din Tars, a respirat ceva din sufletul elenistic, fără a-şi da seama că asimilînd limba greacă a dobîndit cel mai preţios instrument de gîndire şi de acţiune şi, totodată, cel mai comod vehicul de idei care exista în acel timp. Nu exagerăm, desigur: Paul nu este un literat grec, nici nu a frecventat marile şcoli şi nu a studiat misteriile în acestea. A trăit însă într-un mediu în care se vorbea greaca, în care cuvinte precum *Dumnezeu*, *spirit*, *Domn*, *mîntuitor*, *raţiune*, *suflet*, *conştiinţă* îmbrăcau un sens pe care el l-a cunoscut, în care se practica o anumită artă a cuvîntului, din care el a reţinut unele dintre procedeele cele mai frapante, în care se cultiva o filosofie ale cărei cîteva sentenţii şi mai multe cuvinte tehnice au intrat în memoria sa, în care exista în mod firesc un ataşament faţă de anumite speranţe de supravieţuire pe care nu le-a ignorat şi despre care credea că pot fi realizate pe anumite căi, al căror element esenţial măcar îl putea cunoaşte. Cu certitudine, avem motive pentru a susţine că nu elenismul este principala sa trăsătură şi că înainte de a fi grec el este evreu, dar nu trebuie să pierdem din vedere faptul că este un evreu din Tars.

În acest moment pare sigur că dacă nu a primit marea cultură greacă, pe care ar fi putut-o găsi în marile şcoli din patria sa, s-a ridicat pînă la înalta cultură ebraică a timpului său, care ţinea în întregime de studiul aprofundat

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

al Scripturii. Am amintit deja că *Faptele* (22, 3) îl pun să spună că a fost crescut la picioarele lui Gamaliel, adică la Ierusalim, în şcoala nepotului marelui Hillel[84]. Repet că această afirmaţie nu-mi inspiră absolut nici o încredere şi că, de aceea, o socotesc a fi inexactă. Totuşi, este incontestabil că scrisorile lui Paul par a atesta o cunoaştere rabinică a Scripturii –înţeleg o cunoaştere ca aceea pe care un rabin, un doctor, o deţinea în mod normal– şi că aici s-a manifestat un spirit format de către fariseism. Spirit dialectic, subtil şi întortocheat, care înfruntă Legea evreiască cu înseşi procedeele cu care o apărase altădată, el a arătat totodată că deţine un fond de idei asupra naturii umane, asupra păcatului, asupra raportului dintre păcat şi moarte, la fel de rabinic pe cît de dialectic.

Este remarcabil, de altfel, că traducerea greacă a Bibliei, *Septanta*, este cea care pare a-i fi familiară. Desigur, el înţelegea originalul ebraic –deşi nu aş jura acest lucru– şi, oricum, aproape mereu citează versiunea alexandrină de care –aş spune– este pătruns[85]. Această constatare mai ales, mă face să cred că el a studiat Scriptura în vreo şcoală rabinică din diaspora, iar nu la Ierusalim. Poate în Antiochia, care nu era departe de Tars, şi care constituia marele centru intelectual al Asiei elenistice, punctul de întîlnire şi de combinare al ideilor şi al credinţelor asemănătoare sau diferite.

În acea vreme, numai un evreu putea fi interesat de iniţiativa lui Isus, numai un grec putea să o extindă pe măsura lumii şi să o facă fecundă (bineînţeles, un grec care nu avea spiritul mărginit de orgoliul unei culturi

[84] Hillel (Babilon 110 î.e.n.- Ierusalim 10 e.n.), lider religios de mare înţelepciune şi înaltă moralitate, întemeietor de şcoală, precursor al tradiţiei rabinice. Ajuns în Israel la 40 de ani, petrecîndu-şi următorii 40 de ani în studiu şi conducînd destinele spirituale ale evreilor 40 de ani, a fost asemănat lui Moise. Recunoscut pentru blîndeţea, bunătatea şi răbdarea sa, de-a lungul întregii sale activităţi, Hillel, care socotea că iubirea faţă de aproapele este principiul fundamental al Legii morale iudaice, a încercat, prin interpretările echilibrate şi în spirit tradiţional ale Legii şi tradiţiei iudaice, să „repare lumea", după cum singur spunea. (n.trad.)

[85] De altfel, evreii din *diaspora* considerau traducerea *Septantei* inspirată în aceeaşi măsură ca şi textul ebraic. Această opinie, necesară pentru scrupulele lor legaliste, se sprijinea pe legenda identităţii celor 72 de versiuni executate de către 72 de traducători. În mod evident, o astfel de concordanţă ar presupune intervenţia divină! (n.a.)

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)

de şcoală şi care, din lumea elenistică, cunoştea şi împărtăşea cel mai bine sentimentele religioase şi aspiraţiile credinţei, şi ale cărei directive intelectuale le urma). În sfîrşit, calitatea de cetăţean roman pe care o deţinea Paul îi aducea mai multe avantaje preţioase: îl punea la adăpost de naţionalismul îngust şi duşmănos al palestinianului şi îl înclina către universalism; prin aceasta trebuia să fie destinat, chiar fără a-şi da seama, la a ridica însufleţirea unui cenaclu evreiesc la demnitatea de religie umană. De aceea l-am putut numi lucrător al viitorului.

BDD-B621-07 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:21 UTC)